

Johan Simons . ZT Hollandia
Vrijdag
di 6, wo 7, do 8 mei 2003

redactie programmaboekje **deSingel**
druk **Tegendruk**

nagesprek door **Bert Luppès** (acteur) . wo 7 mei 2003 . vergaderzaal
de voorstelling duurt **2 uur 20 minuten** zonder pauze
gelieve uw GSM uit te schakelen!

Johan Simons . ZT Hollandia
Vrijdag

regie **Johan Simons**
dramaturgie **Paul Slangen**
spel **Elsie de Brauw, Fedja van Huêt,
Bert Luppés, Yonina Spijker**
toneelbeeld **Marc Warning**
kostuums **Greta Goiris**
lichtontwerp **Mark van Denesse**
geluid **Ton van der Meer**
assistentie kostuums **Joke Sommen, Jolanda van de Ven**
assistentie regie **Petra van Huffel**
voorstellingsbegeleiding **Marc Swaenen**
techniek **Dick Huetink, Stefan Janssen,
Jules Kerssemakers, Jurgen Kuif,
Jan Kuppens, Joost Verest**
kapper **Michel Kinnaert**
productie **André Lasance**
publiciteit **Annemiek de Goey, Joost Kunst**
fotografie **Ben van Duin**
videoregistratie **Erik Lint**
grafische vormgeving **21 inch**
met dank aan **Paul Beuk, De Bezige Bij, Ine de Bruin,
Alexander de Gouw, Lizz Jagers,
Jo Klaps, Bart Meijer**

Simpel

1

*Dat jij het kwade zou zijn
en ik, laat me niet lachen, het goede,
of omgekeerd,
laat me niet alleen lachen,
wij tweeën dansen op een been
en ineen. Als ik kniel voor jouw knieën
en als jij voor mij door de knieën gaat
zijn wij fragmenten vol deernis en gevaar
voor elkaar.
Met kettingen rond hun nek
komen de honden van de liefde klaar.*

Uit: Hugo Claus, 'Alibi', Amsterdam, 1985.

Vrijdag

Het is vrijdag. Georges Vermeersch komt vervroegd vrij. Hij is veroordeeld wegens ontoelaatbare seksuele handelingen met zijn minderjarige dochter. Die is inmiddels naar de stad vertrokken. Zijn vrouw Jeanne heeft het aangelegd met zijn goede vriend Erik en is recentelijk bevallen van zijn dochter. Georges Vermeersch en zijn vrouw doen verwoede pogingen met het verleden in het reine te komen, de eigen schuld onder ogen te zien, elkaar te vergeven.

“Wij gaan gelukkig zijn

Wij gaan ons van niemand laten doen”

Thematiek

Ogenschijnlijk is 'Vrijdag' een naturalistisch toneelstuk waarin de psychologische ontwikkeling van de hoofdpersoon met betrekking tot zijn gepleegde incest centraal staat. Een dergelijke eenduidige lezing doet het stuk en zijn schrijver echter onrecht. Claus wenst incest in 'Vrijdag' niet aan de orde te stellen, net zo min als dat hij de huwelijkse trouw wil thematiseren.

Wat ZT Hollandia tot inzet maakt is veel groter en sluit aan bij de thematische interesse van regisseur Johan Simons. Concentreert het gezelschap zich begin jaren negentig op het mensbeeld van de zichzelf van de maatschappij isolerende mensen die het allemaal op eigen kracht rooien (in de zogenaamde 'boerenstukken' van Achternbusch en Kroetz), gaandeweg wordt deze overtuiging verlaten en 'ingeruild' voor een positiever mensbeeld dat uitgaat van betrokkenheid met elkaar en met de wereld. De mens is een sociaal wezen dat kan strijden tegen de eigen verdrukking, maar dat ook invloed kan uitoefenen en de loop der dingen kan bijsturen en veranderen.

Elk mens ervaart van binnenuit natuurlijke driften waaraan hij dwingend moet beantwoorden. Tegelijkertijd zijn er culturele waarden en normen die mensen met elkaar afspreken en aan elkaar opleggen in een poging een samenleving te reguleren en in goede banen leiden. In een beschaafde samenleving zijn deze waarden en normen dankzij opvoeding en vorming in breedste zin geïnternaliseerd. Zij worden met andere woorden dus minder gedacht en meer ervaren, waardoor er bij elk lid van die gemeenschap gevoelens van juist en onjuist, van goed en slecht ontstaan. Worden deze gevoelens gedeeld, dan ontstaan er regels en wetten waarin tot uitdrukking komt hoe elk

lid van de gemeenschap zich dient te gedragen. Wanneer men echter teveel wenst te reguleren en te ordenen, ontstaat er intolerantie en onverdraagzaamheid: de neiging om de ander ter verantwoording te roepen, terwijl er voor de zelfreflectie slechts de algemeen geldende norm wordt gehanteerd.

Dit stelt ZT Hollandia met 'Vrijdag' aan de orde. Alle personages in het stuk overtreden (morele) wetten. Allen maken ze zich schuldig aan ontoelaatbare seksuele handelingen. De man pleegt ontucht met zijn dochter, de vrouw bedriegt haar echtgenoot en de huisvriend mengt zich in een huwelijk. Niet voor niets kiest Claus de seksualiteit als onderwerp: het terrein waarop de menselijke aandrang het grootst is en tegelijkertijd de oproep tot zelfbeheersing het luidste klinkt.

In 'Vrijdag' betreden vrijmoedige mensen het toneel die echter, wetend hoe de samenleving over hun verleden oordeelt, in onzekerheid verkeren over wat de ander van hun daden vindt. Voortdurend draaien ze om de pijnlijke onderwerpen heen om ze telkens weer aan te snijden in de hoop dat de ander hun fouten relativeert en bereid is tot verzoening. De inzet is hoog: voor beide echtgenoten is alles erop gericht de liefde te behouden en het verleden achter zich te laten. Maar om zichzelf en elkaar te zuiveren, zullen ze zich allereerst volledig tot elkaar moeten bekennen in het bewustzijn dat de buitenwereld vermanend en afkeurend toekijkt. Hugo Claus gunt hen in elk geval een tweede kans. Op het eind is het gezin herenigd als twintig jaar tevoren en ligt er een nieuwe dochter in de wieg.

Paul Slangen, dramaturg

'Ik wil licht door de zwakheid laten schijnen' gesprek met Johan Simons

We ontmoeten Johan Simons enkele dagen voor zijn nieuwe regie, 'Vrijdag' van Hugo Claus, in première gaat. Zelden zagen we op zo'n moment een regisseur die zo zeker van zijn stuk is. "Ik denk dat ik met mijn interpretatie van 'Vrijdag' het best de oorspronkelijke bedoelingen van Claus zelf benader", zegt Simons. "Meestal wordt 'Vrijdag' op een heel psychologische manier geïnterpreteerd. Claus zelf heeft het stuk altijd als een louteringsritueel omschreven."

In 'Vrijdag' wordt het verhaal verteld van Georges Vermeersch (Bert Luppès) en Jeanne (Elsie de Brauw). Georges komt op een vrijdag wegens goed gedrag vervroegd vrij uit de gevangenis. Daar zat hij opgesloten omdat hij incestueuze handelingen pleegde met zijn negentienjarige dochter Christianne (Yonina Spijker). Zijn vrouw heeft het intussen aangelegd met Erik (Fedja van Huêt), de beste vriend van George. Om het allemaal compleet te maken heeft ze van hem ook een kind. Het is de uitgangssituatie voor een stuk waarin de opgekropte frustraties en twijfels kruipen waar ze niet gaan kunnen, om tenslotte te leiden tot een einde waarin de scherven weer aan elkaar worden gelijmd.

Het is niet de eerste keer dat Simons met Claus' werk aan de slag gaat. Eerder dit seizoen transposeerde hij 'De Metsiers', het prozadebuut van de Vlaamse grootmeester, naar de planken. Nu is het dus de beurt aan 'Vrijdag', een van Claus' bekendste stukken, samen met 'Suiker' en 'Een bruid in de morgen' behorend tot het summum van de Nederlandstalige toneelliteratuur. "Claus is gewoon een groot schrijver", licht Simons zijn voorliefde toe. "En 'Vrijdag' is een stuk dat meesterlijk in elkaar zit. Toch ligt deze voorstelling volgens

mij veel meer in het verlengde van, pakweg, 'De Bitterzoet' van Denis Potter, dat ik eerder regisseerde, dan dat het in de lijn ligt van 'De Metsiers'."

Een van de rode draden in uw oeuvre is die van het conflict tussen natuur en cultuur. Ook 'Vrijdag' is voor die invalshoek vatbaar.

"Dat thema heb ik intussen wel gehad. Het zit wel in die tekst, maar nu ben ik veel meer geïnteresseerd in mensbeelden. Nieuwe mensbeelden. Het theater van de jaren negentig was vooral een blik in een grote zwarte put. Het ging over zwakheid. Ik wil daar licht doorheen laten schijnen. Daarom zie ik 'Vrijdag' als een louteringsritueel. Het gaat over twee mensen die elkaar heel graag zien, maar die eerst een hele berg rotzooi moeten opruimen voor ze elkaar weer kunnen ontmoeten. Ze moeten eerst door oneindig veel stront voor ze aan de liefde toekomen. Het stuk eindigt daarentegen echt in schoonheid: Georges en Jeanne komen weer samen, ze hebben opnieuw een kind. Het is de liefde die je in het begin van de tekst al voelt en die helemaal aan het einde eindelijk bewaarheid wordt."

Het stuk baadt in een sfeer van katholicisme en de taal is erg Vlaams. Is het niet moeilijk om zo'n tekst te enceneren met een Nederlands theatergezelschap?

"Dat katholicisme kun je er makkelijk uit wegtrekken. Je kunt er abstractie van maken en dat doen we in deze productie ook. Net zoals we van de omgeving abstractie maken. Het is geen oude woonkamer, maar een lege vlakte met

twee sofa's en een televisietoestel. Je kunt in 'Vrijdag' net zo goed een boeddhistische strekking lezen. Ikzelf ben protestant. Maar ik heb wel heel katholieke dramaturgen! Het is trouwens ook geen Vlaams. Claus zelf omschreef de taal die hij gebruikt in 'Vrijdag' als een kunsttaal. Ik vind het vooral een heel mooie taal. Het gebruik van 'ge' en 'gij' en 'u' spreekt me heel erg aan. We hebben die woorden ook behouden."

Hoe frustrerend is het, als geëngageerd theatermaker, om in deze oorlogstijd op de planken te staan met een stuk als 'Vrijdag'?

"Je kunt er weinig aan verhelpen. Producties als deze worden erg lang op voorhand gepland. We hadden zes weken geleden kunnen beslissen om niet deze productie te maken maar een andere, een die veel meer op de huidige wereldpolitieke situatie is toegespitst. Maar ik wilde 'Vrijdag' zo graag spelen dat we erbij gebleven zijn. Wat niet wegneemt dat we voor de voorstelling naar de situatie zullen verwijzen. We zitten in een situatie waarvoor we onze ogen niet meer kunnen sluiten. Met 'Vrijdag' vertellen we tenslotte ook een positief verhaal, waarin liefde en vergevingsgezindheid centraal staan. Dat verhaal is vandaag de dag misschien niet eens zo irrelevant.

"Op andere vlakken ben ik trouwens wel veel concreter bezig in de context van de huidige wereldpolitieke situatie. Onlangs waren we in de Bourlaschouwburg in Antwerpen te gast in de reeks 'Brandhaarden' (waarbij Het Toneelhuis een verwant gezelschap uitnodigt voor toonmomenten,

tekstlezingen enz.). Daar zijn we wel rechtstreeks ingegaan op de huidige misstanden. Volgend jaar zetten we bij ZT Hollandia ook een project op over fort Europa."

Tijdens de zoektocht naar een vervanger voor Luk Perceval bij het Toneelhuis is uw naam zeer geregeld gevallen. Zijn er gesprekken met u geweest?

"Ik was erg geïnteresseerd. Antwerpen trekt me aan als stad om in te werken en ik zou van Het Toneelhuis een heel open huis hebben gemaakt. Hollandia heeft ook altijd iets gehad met Vlaanderen. Eigenlijk is het door Vlaanderen dat we ontdekt zijn, vroeger, toen we erg geïsoleerd in het noorden van Nederland aan het werk waren. Er zijn dus inderdaad gesprekken geweest met Het Toneelhuis. Ik ben uiteindelijk ook nog niet erg lang verhuisd naar Eindhoven (waar Simons in 2001 artistiek leider werd van ZT Hollandia, de fusie tussen Hollandia en Het Zuidelijk Toneel, nvdr). Als ik naar Het Toneelhuis zou zijn verkast, had ik graag heel veel mensen vanuit ZT Hollandia meegenomen, en dat is uiteindelijk de reden geweest waarom het niet doorging. Ik kon geen huis achterlaten waar zoveel echt goede mensen werken."

Uit: **Tom Rummens**, 'Ik wil licht doorheen de zwakheid laten schijnen', De Morgen, 26 maart, 2003.

Niemand is schuldeloos

Na drie jaar gevangenschap wegens ontucht met zijn dochter keert een man terug naar huis. Het is een vrijdag 'in onze tijd'. Het loopt tegen zeven uur 's avonds, het is nog niet helemaal donker. De moestuin, zijn 'hof' zoals de man het kostbare bezit noemt, is overwoekerd met onkruid en is helemaal 'naar de kloten'. Dit is niet het enige onheilspellende teken. Bij terugkeer treft hij zijn vrouw aan met een baby van drie maanden. De vader is de beste huisvriend van het echtpaar. Hij dreigt de plaats van de gestrafte man in te nemen.

Vrijdag heet het toneelstuk over deze man en het ging op zaterdag 15 november 1969 in de Amsterdamse Stadschouwburg bij de Nederlandse Comedie in première. De schrijver was tevens regisseur, Hugo Claus. Meteen bij eerste opvoering werd de klasse van Claus' stuk erkend. De bezetting bestond uit Fons Rademakers in de hoofdrol van Georges Vermeersch en Kitty Courbois als de dochter. 'Vrijdag' beleefde in korte tijd meer dan honderd uitvoeringen en is sindsdien niet meer uit het Nederlandse repertoire weg te denken, afgezien van Belgische, Franse en Engelse uitvoeringen. In het na-oorlogse Nederlandstalige toneel is 'Vrijdag', naast Claus' debuut als 26-jarige toneelschrijver met 'Een bruid in de morgen' (1953), onbetwist een meesterwerk.

De plot van de terugkerende man in zijn verwoeste verleden is onovertroffen. De dialogen zijn snel, scherp, tintelend van drama. Ondanks alle bekommernis weten de personages te overleven. Vermeersch raakte zelfs gelouterd en verzoent zich met die zwarte, verrotte plek in zijn hart: hij slaat

op tilt bij de aanblik van maagdelijke meisjes en jonge vrouwen. Aan het slot legt zijn vrouw een arm om hem heen en ze zegt: "Als er een jonge vrouw passeert op straat kijkt gij naar mij, ik ben toch niet zoveel ouder, ben ik versleten? Neen ik."

Zware thema's als incest, overspel, een onwettig kind en een loerende huwelijkstragedie weet Claus met een prachtige kunsttaal op wonderlijk-lichte wijze te omspelen. Zelf beschouwde Claus de taal van 'Vrijdag' als "Nederlands met Vlaamse zinsbouw, Vlaamse beklemtoning en af en toe een Vlaams woord".

Actie Tomaat

Aan het eind van de jaren zestig stond de Nederlandse Comedie onder zware druk van buitenaf. Het verouderde gezelschap moest zich, volgens een lichter jongeren van de toneelschool, artistiek vernieuwen. 'Actie Tomaat' was amper vijf weken achter de rug. Het succes van 'Vrijdag' werd aangewend om deze opstandige generatie een nieuwe stijl van toneel te geven. Het werd Claus niet in dank afgenomen dat hij zijn stuk regisseerde voor de Comedie. Hem werd, op veertigjarige leeftijd, zelfs verweten 'een ouwe zak' te zijn. In een 'Open brief' in een Amsterdamse krant stond: "Het toneel is dood en de Nederlandse Comedie is al helemaal dood. Claus moet wel goed opletten bij de première van zijn nieuwe stuk, want tomaten zijn nog steeds betaalbaar." Claus trok er zich niets van aan. Naar verluidt plaatste hij vrienden en familieleden verspreid in de zaal om tomaatgooiers meteen af te straffen. De sfeer waarin 'Vrijdag'

destijds in première ging, was vijandig. Maar Claus en zijn spelers triomfeerden.

In de regie van Johan Simons bij Zuidelijk Toneel Hollandia vertolkt Bert Luppés nu de rol van Georges Vermeersch. Luppés is een van de oudste acteurs van ZTHollandia. Hij is 47. Zijn toneel dochter Yonina Spijker als Christiane is 23. Luppés studeerde in 1979 af aan de Maastrichtse Theaterschool; Yonina Spijker onlangs in 2001. Tussen hen ligt meer dan een generatie leeftijdsverschil. Geen van tweeën heeft ooit een uitvoering van 'Vrijdag' gezien. Luppés: "Eerlijk gezegd: je hebt daar niks aan. Wij moeten onze eigen personages creëren. Ter voorbereiding hebben we wel de band bekeken met Hugo Claus in de reeks 'Zomergasten'. Wat opvalt is zijn fascinatie voor het amorele in de mens, hij kan daar op verlekkerde wijze over praten. Zijn karakters reageren instinctief, gedreven door lust en zinnelijkheid. Dat geldt in hoge mate voor ons in de rol van toneelvader en toneel dochter. Ik denk dat Claus ook als schrijver en regisseur instinctief werkt. Wat hij toen in de Amsterdamse Schouwburg met 'Vrijdag' deed, was voor die tijd gewaagd en experimenteel. Hij werkte met black-outs en scènes die heel nadrukkelijk een droom of flash-back zijn, zoals die tussen Georges en dochter Christiane. De theaterwerkelijkheid was conventioneel. Nu aanvaardt de toeschouwer sneller overgangen en abstracties in spel of decor."

Het eerste beeld, de terugkeer van Vermeersch, was toentertijd opmerkelijk. Het brandscherm was nog neergelaten, Fons Rademakers kwam langs het voortoneel op. Door een deur als een luikje in het scherm stapte hij naar binnen. Pas

daarna onthulde zich het decor met witte wanden waarop zwarte stippels, een tafel met stoelen en vooral - tartend aanwezig - de kinderwagen. Simons kiest voor een vergelijkbaar beeld. Bijna de hele voorstelling speelt zich op het proscenium af met een catwalk de zaal in. Voor Yonina Spijker "verhoogt dit de intimiteit van de voorstelling". Zij is afkomstig van de groep die Jonghollandia heet en speelde overal - disco's, zolders, tenten op straat - en nu staat ze opeens met een belangrijke rol in de grote zaal. Spijker: "Die intimiteit is noodzakelijk, omdat voor ons het stuk gaat over mensen die zoeken naar liefde en naar verzoening. Liefde geldt als hoogste prioriteit." Luppès valt haar bij. "De man heeft een tijdlang in de gevangenis gezeten en zijn vertrouwde wereld is kapot. Het conflict schuilt in Georges zelf. Dat moet zichtbaar worden, maar zonder teveel vertoon. Als je teveel zijn opgekropte agressie speelt, wanneer je het te cowboy-achtig maakt, dan is het niet goed."

Mini-minirokje

Een van de meest cruciale en ook meest omstreden scènes uit 'Vrijdag' is de vierde, die tussen vader en dochter. In de regie-aanwijzing schrijft Claus: "Een nauwelijks merkbare verandering in de belichting moet aantonen dat deze scène imaginair is." Christiane komt uit het donker op met 'het introverte van haar vader, maar ook het flirterige, sensuele van Jeanne. Soepele bewegingen, een uitdagend vrolijk lachje'. Kitty Courbois als Christiane droeg toen een 'mini-mini-rokje' en als je ernaar keek en de wind waaide eronder was het 'net cinema', zoals Claus schrijft. Christiane moet de rol vervullen van ongelukzalige, behekste dochter die haar vader tot ontucht verleidt. Ze was zo 'schoon', hij kon niet van haar afblijven, een uitdagend wicht dat haar vader na de beladen handelingen aanklaagde bij de politie en hem in de rechtszaal liet vallen. Yonina Spijker ziet haar rol volstrekt anders: "Voor mij is Christiane een liefdevol meisje.

Zij houdt van haar vader en haar vader houdt van haar. Maar het is een liefde die de vader-dochter relatie overstijgt, het is diepe vriendschap. Ik zie die scène helemaal niet als verleiding. Het gaat om puurheid en schoonheid. Eigenlijk zijn vader en dochter voor elkaar bedoeld. Het is de buitenwereld, de mensen in de straat van het Vlaamse plattelandsdorp, die hen veroordelen. Zij hebben het goed met elkaar en zo speel ik haar ook: als een meisje dat het liefst bij haar vader is. Ik wil deze rol zo min mogelijk psychologiseren. We geven een beeld van stralend geluk, alsof vader en dochter een kinderspel spelen. Christiane heeft niets amoreels gedaan, dus zij beschouwt zichzelf niet als schuldig. Voor haar vader ligt dat anders. Hij gaat gebukt onder schuldgevoel, dat hebben ze hem ook in het gevang aangepreft. Met dat schuldgevoel wordt hij bij terugkeer geconfronteerd en nu moet hij voor zichzelf een uitweg zien te vinden."

In het toneelbeeld overheersen twee reusachtige rode canapés, symmetrisch opgesteld. Van de rechter ziet de toeschouwer alleen de rugleuning. Het is geheimzinnig wat zich daarachter afspeelt. Terwijl de tekst over incest gaat, kijkt Vermeersch met een verschrikte blik naar die bank. De aderen op zijn voorhoofd zwellen, zijn bewegingen worden hoekig. Dit is 'de schuldbank', zoals hij tijdens het gesprek zegt. Het bordeelrood is suggestief. Alles in de voorstelling is trouwens rood, van de kostumering tot de fluweelrode gordijnen en het doorzichtige kanten jurkje dat Christiane draagt. Geheel onbekommerd, alsof haar naakte huid evengoed een kledingstuk is, kleedt Christiane zich uit. Ze omhelst haar vader. Luppès legt zijn hand op haar billen, kust en streelt haar. Christiane zegt ernstig, dwingend ook: "Wij gaan nooit een man vinden die een man voor mij is, hè, Pappa?" En later: "Ik ben in staat van dood zonde. Ik ben nooit anders geweest." En ook: "Ik ben van U. Dingen zijn wij, Georges, en ze trekken en sleuren ons aan alle kanten, en als wij niets anders zijn dan dingen, laat ons mekaar vast-

Vrijdag

pakken, tesamen zijn lijk niemand anders op de hele wereld. Niemand is beter, gij ook niet." Christiane wenst haar vader als haar man. Want een andere man voor haar is ondenkbaar. En Georges krijgt nooit een jonger meisje dan zijn eigen dochter.

Luppés en Spijker zijn afkomstig van de Maastrichtse Toneelschool, Elsie de Brauw, die echtgenote Jeanne speelt, studeerde daar in 1986 af en Fedja Van Huêt (Erik) in 1996. "Je herkent acteurs uit Maastricht," zegt Luppés. "Ze voelen zich voor de gehele voorstelling verantwoordelijk, zelfs in samenwerking met de technische crew." Dit bewustzijn noemt Yonina Spijker "het denkbeeldige derde oog, waarmee ik altijd om me heen kijk om te zien hoe mijn medeacteurs op de Bühne staan". Deze encenering van 'Vrijdag' verschilt sterk van andere ZT Hollandia-producties, een gezelschap dat graag in mist en modder boeren- of varkensdrama's op locatie speelt. Bert Luppés: "We hebben de personages van alle boersheid ontdaan. Het zijn beslist geen domme mensen. De personages zijn niet sociaal bepaald, er is geen herkenbaar milieu. Claus stond een surrealistisch begin voor ogen met fluisterende mannenstemmen die Georges naar het dorpscafé lokken. Wij houden het herkenbaar en concreet. De moestuin is een stapel dood hout in de hoek. Vermeersch' nieuwe leven als vrij man moet hij van begin af aan bevechten."

Uit: **Kester Freriks**, 'Niemand is schuldeloos', NRC Handelsblad, 21 maart 2003, p. 22

In 'Vrijdag' onderzoekt Claus de mogelijkheden om op een positieve manier om te gaan met de blinde kracht van de begeerte. In het stuk ontkent hij de drift niet, maar stelt een methode voor om het seksuele geweld aan banden te leggen. Dat de begeerte de gevestigde orde verstoort, is een feit dat Claus met genoegen constateert, omdat hijzelf met deze orde maar al te zeer overhoop ligt. Maar de wanorde die daardoor ontstaat is voor hem geen acceptabel alternatief. Hij gaat op zoek naar een oplossing die niet automatisch een terugkeer tot het geregelde burgerbestaan betekent. In 'Vrijdag' gaat hij na of de utopie realiseerbaar is. Dat verleent aan zijn drama een betekenis die ver boven de anekdotiek van een realistisch aandoend stuk uitstijgt.

De anekdote is van een grote eenvoud: vader Georges Vermeersch begeert zijn dochter. Zij deelt zijn gevoelens en het komt tot incest. Wegens schennis van de eerbaarheid wordt hij voor drie jaar naar de gevangenis gestuurd. Tijdens zijn gevangenschap heeft zijn vrouw Jeanne een relatie aangeknoopt met zijn jongere vriend Erik en van hem een kind gekregen. Als Georges wegens onberispelijk gedrag voortijdig naar huis wordt gestuurd, belooft zijn onverwachte terugkeer heel wat moeilijkheden.

Claus plaatst de handeling in een scherp omljnd sociaal milieu. Het stuk speelt zich af in een klein Westvlaams dorp, waar de man in een textiel fabriek werkt en de vrouw thuis een kapperszaak heeft. De keuze voor dit milieu heeft Claus als volgt verklaard: "Het gaat om de natuurlijke tolerantie van de kleine man, die men van

kortzichtigheid beschuldigt maar die eigenlijk een ander moreel besef heeft." De protagonisten uit 'Vrijdag' zijn verdeeld in twee partijen: Georges en zijn dochter Christiane. Ze horen bij elkaar en tillen beiden even zwaar aan de gebeurtenissen. Daartegenover staan Erik en Jeanne, oppervlakkiger types die veel luchtiger met de zaken omgaan. Georges heeft zich door het plegen van incest buiten de maatschappij geplaatst. Hij heeft een schandelijke misstap begaan, door aan zijn begeerte toe te geven. Eerst accepteert hij dat oordeel, maar langzamerhand komt hij tot andere inzichten. " 't Is maar in 't gevang dat gij ziet hoe dom dat wij zijn, hoe dat wij nooit peinzen, dat wij alleen maar denken aan ons gewone leven."

In de gevangenis heeft onthouding hem gelouterd; in de jaren achter de tralies heeft hij geweigerd om zijn vrouw te ontvangen. Eerst worstelt hij met de ingeprente morele regels die steunen op het katholicisme. Vervolgens weet hij uit eigen kracht zijn seksuele impulsen als fundamenteel goed te aanvaarden. Hij begrijpt dat zijn begeerte een natuurlijke aandrift is en voelt zich bevrijd van het taboe dat op incest rust. Als de maatschappij dat verwierpt, dan is niet de mens, maar de maatschappij fout. Claus verzet zich hier, net als in 'Een Bruid in de Morgen', tegen de gangbare morele opvattingen.

In 'Vrijdag' gaat Claus een stap verder dan alleen vragen om meer tolerantie voor afwijkend seksueel gedrag. Hij kent een bijzondere waarde toe aan het seksuele contact. Het kan een diep sacrale betekenis hebben. Religie en seks zijn voor Georges innig met elkaar verbonden. Claus toont

het tijdens de incest-scène; na de daad bidt Georges met zijn dochter. Ze richten zich tot Onze Lieve Heer en beloven dat ze het nooit meer zullen doen.

Hun naïeve woorden hebben een dubbelzinnige betekenis. Ze klinken als een schuldbekentenis, maar voor Georges hebben ze een totaal andere betekenis. Op dat ogenblik is hij het zich niet helemaal bewust, maar later ontdekt hij wat de diepe zin van hun gebed is geweest. Dat gebeurt wanneer hij tot een eigenzinnig inzicht over het seksuele komt: de seksuele daad is slechts heilig als de diepe bevrediging die ermee gepaard gaat niet om herhaling vraagt. De uitspraak dat ze het nooit meer zullen doen, krijgt hiermee een totaal andere betekenis. De daad wordt niet herhaald omdat die niet meer nodig is. De daad heeft een absoluut karakter. Alleen de sacrale beleving van de seksualiteit stelt Georges in staat om aan de hitsige dans van de begeerte te ontsnappen.

Dit nieuwe inzicht in de mechanismen van lust en begeerte maakt Georges ook verdraagzaam tegenover de seksuele noden van zijn medemens. Hij zal alle gevoelens van jaloezie uitbannen. Met een verrassende opofferingsgezindheid zal hij zelfs voorstellen om ruim baan te maken voor het nieuwe paar dat zijn echtgenote en Erik nu vormen. De gewelddadigheid waarmee hij even uitbarst tegen zijn vrouw en haar minnaar, duurt maar kort en is bijna symbolisch. Georges weet zich in te tomen en blijft handelen volgens zijn nieuw verworven inzichten. Zijn woedeuitbarsting toont aan, dat het bewandelen van het juiste morele pad niet zonder innerlijke strijd gaat.

De nieuwe moraal van Georges plaatst hem buiten het katholicisme. De gebeurtenissen hebben hem verplicht om achter al zijn oude zekerheden vraagtekens te zetten: "Hoe weet ge wie ik ben? Ik weet het zelf niet, en daarbij, ge zeidt dat ik een andere was", zegt hij. Zijn handelen maakt duidelijk hoezeer hier een ander mens voor ons staat. Het proces waardoor Georges veel bewuster gaat leven, is op gang gebracht door zijn dochter Christiane. Ze is opnieuw een incarnatie van de heilige en de hoer. Zij is een zuster van Malou. Voor de buitenwereld is ze een hoer: een mannengek die volgens haar moeder bewust afstevent op haar ondergang. "Als ge ze bezig hoort," zegt deze, "is 't lijk of dat zij haar eigen wilt ruïneren. En het mannenvolk riekt dat, en komt achter haar."

Van Erik verneemt de toeschouwer dat ze met langharingen en hippies omgaat en dat haar vermeend losbandig gedrag de uitdrukking is van een levensvisie. Hij rapporteert haar woorden als volgt: "God is overal, zegt ze, in huis, in de weide, in een perelaar, in een meikever. En als wij mekaar maar gaarne zien, zou er geen oorlog zijn en geen miserie." Met deze woorden wordt Christiane een heilige. Van wie heeft Christiane deze boodschap van liefde voor het eerst gehoord? Paradoxaal genoeg van een 'tante non'. Deze vrouwelijke kluisenaar heeft haar het volgende op het hart gedrukt: "D'r is maar een ding, dat de moeite waard is in de wereld en dat is gaarne zien. De anderen gaarne zien, Christiane." Voor de non betekent dit kiezen voor de liefde van Christus, maar voor Christiane hebben deze woorden een diepe betekenis, buiten de ker-

kelijke godsdienst. Zij wijdt haar leven letterlijk aan dat 'gaarne zien'. Haar lichaam, "een ding waar iedereen mee mag doen wat dat ie wil" is haar instrument van liefde. Christiane heeft een pantheïstische opvatting van liefde en seksualiteit. Mensen, konijnen en meikevers worden op één lijn gesteld. Dat betekent echter niet dat de mens neergehaald wordt tot het niveau van het dierlijke. Integendeel, de mens hervindt wat hij in onze maatschappij reeds lang verloren heeft: zijn natuurlijke staat. "Als wij niets anders zijn dan dingen, laat ons mekaar vastpakken, tesamen zijn lijkt niemand anders op de hele wereld", zegt Christiane. In deze functie van de priesteres van de liefde verleidt ze haar vader, zonder schuldgevoel maar 'uit compassie'. Dat ze is voorbestemd tot toewijding aan de liefde, blijkt reeds uit haar geboortedag. Dat was een vrijdag.

Vrijdag betekent hier niet de dag van schuld en boete, de dag waarop katholieken zich bezinnen op het lijden van Ons Heer – het offer van het lichaam, de vernietiging van het vlees. Vrijdag krijgt hier zijn heidense betekenis terug: de dag ter ere van Venus.

Dat alles verklaart waarom Christiane een bijzondere vrouw is. Bij haar is er geen spoor van wroeging over de incest. Als ze later in een kroeg door de politie wordt opgepakt, vertelt ze alles over de verhouding met haar vader. Schaamte kent ze niet. Kende ze die wel, dan zou die de ontheiliging van haar daden betekenen. Christiane kan alleen maar 'de waarheid' spreken. 'Haar ware waarheid', ook al brengt die haar vader in de gevangenis.

Christiane is bezeten door het absolute. Zo wordt het duidelijk waarom Claus haar Christiane noemt: ze is een nieuwe, vrouwelijke Christus die een nieuwe godsdienst predikt.

Christiane is verwant aan Mathilde uit 'Het Schommel-paard': beiden bewegen zich in de wereld van het 'verderf'. Voor Christiane zijn dat de kroegen en voor Mathilde is dat de kermis. Maar beiden belichamen het goddelijke, dat zich slechts op uitzonderlijke ogenblikken manifesteert.

De twee andere personages in het stuk, Jeanne en Erik, zijn zorgelozer en komen daardoor veel minder over het leven te weten. Jeanne, de moeder, begrijpt haar dochter niet en schildert haar constant negatief af. Ze heeft Erik als minnaar genomen, niet uit passie maar omdat ze alleen was. Als Georges weer thuiskomt, wacht Jeanne gelaten op zijn beslissingen. Alleen wanneer ze merkt door welke sterke gevoelens hij gedreven wordt, wordt ze opnieuw op hem verliefd.

De jongere Erik is 'normaal'. Zijn doorsnee karakter onderstreept Claus door van hem een televisiekijker te maken. Zijn liefdesleven is zonder complexen. Ook Erik zal zich schikken naar de wensen van Georges. Als Georges Jeanne verstoot, zal Erik met haar huwen. Wanneer hij echter merkt dat Jeanne nog veel voor Georges betekent, gaat hij uit eigen beweging weg. Hij zal er zelfs voor zorgen dat Georges zijn baan in de fabriek kan overnemen. Erik handelt uit mannelijke solidariteit, want bij zijn beslissingen houdt hij nauwelijks rekening met het verdriet dat hij

Jeanne hiermee zou kunnen aandoen. Dat zij in eerste instantie aan zelfmoord denkt, ontgaat hem, bevreesd als hij is voor het welzijn van Georges. Erik is in alle opzichten een vervanger, die, zodra zijn rol is uitgespeeld, zonder veel omhaal verdwijnt. Zo heeft Claus zijn kwartet protagonisten zorgvuldig samengesteld om aanvaardbaar te maken dat er geen reden is voor een tragische afloop. Het conflict wordt met behulp van veel gezond verstand opgelost. Maar voor Claus is een zuiver rationele oplossing te smal. Wat het gezonde verstand bewerkstelligt, moet op een ander, emotioneel vlak bekrachtigd worden. De seksuele energie die tussen twee mensen aanwezig is, moet eerst volledig opgebruikt zijn, meent Georges, voordat de destructieve gevaren ervan bezworen zijn. Georges eist daarom van Erik en Jeanne dat ze nog één keer naar de slaapkamer gaan om te vrijen. Het is volledig in overeenstemming met zijn opvatting dat bepaalde seksuele daden iets absoluuts en eenmaligs hebben.

Gedwee volgen Erik en Jeanne zijn wens op. Niet helemaal, want bij het vrijen doen ze alsof. Maar dat maakt geen verschil: het vrijen wordt door Georges - en door Claus - als een ritueel gezien, dat als symbolische handeling zijn betekenis bewaart. Ook al zijn Erik en Jeanne het zich niet bewust: ze worden gelouterd en gezuiverd en na afloop kunnen ze als herboren uit elkaar gaan. Georges, die door het ritueel van het vrijen van Jeanne en Erik ook veranderd is, zal zich zelfs over het buitenechtelijk kind van Jeanne ontfermen. De verzoening is compleet. Het laatste beeld van het stuk: Jeanne die het haar van haar

echtgenoot knipt, drukt uit dat er een evenwicht is bereikt en dat de orde is hersteld. Deze overwinning van de begeerte staat in sterk contrast tot het parallelle verhaal, waarnaar Georges voortdurend verwijst. In de gevangenis heeft hij kennis gemaakt met Jules de douanier. Deze is voor een vergelijkbare 'misdaad' achter de tralies gestopt. Maar in tegenstelling tot Georges blijft Jules de gevangene van de katholieke denkwereld. Jules richt zich tot de gemartelde Christus om een oplossing voor zijn probleem te vinden. Hij roept wanhopig uit: "Doe die hamer weg. En die nagels. Geen azijn in mijn ogen! Alstublieft, Jezuske. Zeg één woord en ik ben genezen!" Jules gaat psychisch totaal ten onder en wordt afgevoerd naar een psychiatrische inrichting.

Het verhaal van Jules staat voor hetgeen ook Georges had kunnen overkomen. Georges heeft zich echter weten los te maken van de verstikkende katholieke moraal. Hij heeft in zichzelf de kracht gevonden om een oplossing te bedenken die in de lijn ligt van de 'ware waarheid' van zijn dochter. Hij heeft van de vrijdag, dag van boete voor de katholieken, de dag van de godin van de liefde gemaakt.

Claus toont dit op een paradoxale, verwarrende manier. In de huiskamer hangen drie "reclameprenten met de verleidelijke vrouwen". Terwijl Jeanne en Erik in de slaapkamer zijn, bergt Georges ze weg en vervangt ze door het portret van Christus met de doornenkroon, geschilderd door Jules. Daarmee is het huis van Georges geen heilige plek in christelijke zin geworden. Het ophangen van het

Christusportret moet begrepen worden als het tonen van het afschrikwekkende voorbeeld. Het gemartelde hoofd van Christus vat alles samen wat er gebeurt als de (heilige) wetten van het vlees genegeerd worden. Het beeld vertegenwoordigt alles wat zich keert tegen het leven zelf. Christus versus Venus. Het christendom tegenover het heidendom. Uit het ophangen van het portret van Christus, op het moment dat Jeanne en Erik in de slaapkamer zijn, blijkt dat het heidendom triomfeert.

De symbolische vrijpartij van Jeanne en Erik en het ophangen van het portret maken duidelijk dat Claus een zeer positieve invloed aan rituelen toekent. Overal in dit stuk zijn alledaagse banale handelingen aan te wijzen die verwijzen naar de katholieke mis. Wanneer de drie protagonisten voor de eerste maal rond de tafel zitten, drinken ze een glas wijn. Ook voor het grote liefdesritueel wordt er opnieuw wijn gedronken. Claus ziet er zorgvuldig op toe dat het niemand ontgaat dat deze drank in een Vlaams arbeidersgezin exceptioneel is, want hij laat Erik zeggen dat Georges in de regel liever bier drinkt. Bier hoort in de huiskamer, wijn is de rituele drank die in de mis gebruikt wordt. Voordat ze de eerste keer van de wijn drinken, zeggen ze alle drie: 'Santé', wat verwijst naar het 'Sanctus', dat de priester tijdens de mis driemaal uitspreekt. Het meest rituele object, het schilderij van Christus, wordt aan de muur gehangen tijdens de rituele paring tussen Jeanne en Erik. Het is het equivalent van de consecratie, het hoogtepunt van de mis: het tonen van het lichaam en bloed van Christus in de gestalte van brood en wijn. "De

hoogmis is gedaan", zegt Jeanne als ze terugkomt uit de slaapkamer en zij sluit daarmee het ritueel af .

'Vrijdag' kan gelezen worden als een anti-mis. Het stuk zien als 'een zwarte mis', zou verkeerd zijn, want dat roept associaties op met Satan en het kwaad. Claus heeft een liefdesmis willen schrijven, met de bedoeling het christendom achter zich te laten om zo te getuigen van de mogelijkheid dat Venus licht brengt in de duisternis van de wereld.

Uit: **Johan Thielemans**, 'Het Paard Begeerte, aspecten van het toneel van Hugo Claus', Amsterdam, 1994, p. 45-50.

FARROUKH GHASSIM . AHAROEN

King Lear van William Shakespeare

regie **Farroukh Ghassim** . muzikale uitvoering **Abdovali, Shaffagh Qassemova** . spel **Sabohatkhon Ghassemova, Ghorban Saber, Himatkhoda Amirkhodayev, Nikghadam Shahnazarov, Momen Sharipov, Ghorban Hamedov, Nikruz Mahmaddollayev, Ahleddin Sharipov, Bahador Nabiev, Nazrollah Abdollayev, Ghamar Mirzayev, Ferdows Ghassemov, Sohrab Janjalov, Hassan Chelayev, Khuban Salehov, Ghanijan, Ceylan, Malahat Abdollayeva, Ghorbanali Safarov, Rustam Vahed, Mohammad Jon Kassem** . coproductie **deSingel, KunstenfestivaldesArts** . ism. **Open Asia** (Frankrijk)

ma 12, di 13 mei 2003 . 20 uur . Rode Zaal

spreektaal **Tadzjieks** . boventiteling **Nederlands**

€15 (-25/65+ €12 / -19 jaar €7)

Antichrist (Dâjdal) naar Roemi

regie **Farroukh Ghassim** . spel **Sabohatkhon Ghassemova, Ghorban Saber, Himatkhoda Amirkhodayev, Nikghadam Shahnazarov, Momen Sharipov, Ghorban Hamedov, Nikruz Mahmaddollayev, Ahleddin Sharipov, Bahador Nabiev, Nazrollah Abdollayev, Ghamar Mirzayev, Ferdows Ghassemov, Sohrab Janjalov, Hassan Chelayev, Khuban Salehov, Ghanijan Ceylan, Malahat Abdollayeva, Ghorbanali Safarov, Rustam Vahed, Mohammad Jon Kassem** . ism. **Open Asia** (Frankrijk)

do 15, vr 16 mei 2003 . 20 uur . Rode Zaal

spreektaal **Tadzjieks**

€15 (-25/65+ €12 / -19 jaar €7)